

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ім. І. І. МЕЧНИКОВА

КАФЕДРА ЖУРНАЛІСТИКИ

ДІАЛОГ

МЕДІА-СТУДІЇ

Збірник наукових праць

6 ' 2007

ОДЕСА

2007

Media-риторика

Євген Джиджора

АРГУМЕНТАЦІЯ ТА РИТОРИЧНІ ПРИЙОМИ В ПРОМОВІ ДЖОНА МІЛЬТОНА «АРЕОПАГИТИКА: ПРО СВОБОДУ ДРУКУ»

Джон Мільтон (1608-1674) – один із численних суспільних діячів періоду тривалого протистояння між парламентом та королем Карлом I Стюартом, що мало місце в Англії в 40-х рр. XVII ст. Ідейне протистояння прибічників різних державотворчих підходів, яке отримало назву «памфлетної війни» і яке супроводжувалося справжніми громадянськими заворушеннями, а завершилося, як відомо, революцією, мабуть, вперше в новітню добу журналістики носило суто публічний характер [див.: 1, 12-20].

Публіцистичний не памфлет, а, скоріше, полемічний трактат Д. Мільтона *«Ареопагитика: Промова до англійського парламенту про свободу друку»* на фоні програмних маніфестацій, скажімо, Джерарда Уінстенлі та Джона Лільберна можна вважати найпоказовішим твором «памфлетної війни», що вмістив основні ідеї, гасла та сподівання переважної більшості республіканські налаштованих мас [див.: 4]. Такий статус твір Д. Мільтона заслужив, вочевидь, не тільки через своє змістове наповнення, але й завдяки вишуканій мові, вжитій публіцистом, завдяки широкому застосуванню як класичних, так і оригінальних риторичних прийомів і, звісно ж, завдяки цікавій аргументації, деякі судження якої видаються дещо спекулятивними.

Власне аналіз аргументації промови Д. Мільтона та задіяних ним риторичних прийомів і становить дослідницьку мету цієї статті.

За структурою *«Ареопагитика»* цілком відповідає класичному ораторському виступу з чітко виявленим *вступом* (exordium), *основною частиною* (narratio) та *кінцівкою* (epilogus). При цьому кожна структурна складова виконує, як і належить обґрунтуванню ідейного переконання, свою особливу функцію. Наприклад, риторичне призначення вступу

у Д. Мільтона полягає в *захваті аудиторії* – налаштуванні потенційного адресата на зацікавлене та схвальне сприйняття викладених думок. При цьому публіцист завойовує аудиторію шляхом докладного пояснення приводу промови.

Розпочинаючи мотивування подальшого розмірковування, виступаючий перш за все висловлює комплімент парламенту – своїй цільовій аудиторії. Він визнає поважний авторитет цього зібрання і навіть заграє з ним, стверджуючи, що кожний, хто звертається до парламентаріїв, зазвичай сповнюється сумнівів або й страху: *«Высокий парламент! Те, кто обращают свою речь к сословиям и правителям государства или, не имея возможности, как частные люди письменно высказываются о том, что, по их мнению, может содействовать общему благу, приступая к столь важному делу, испытывают, мне думается, в глубине души своей немало колебаний и волнений, одни – сомневаясь в успехе, другие – боясь осуждения»*¹ [3, 20]. Відтак промовець фактично зізнається в тому, що він відважується на ризикований вчинок – внести пропозицію (а насправді – висунути вимогу!) найвищим державним діячам.

Обґрунтування «небезпечного» виступу Д. Мільтон підкріплює ціннісним аргументом. Публіцист пояснює своє бажання звернутися до парламенту потребою відстояти свободу як таку. Звідси й почуття, яке він переживає в цей момент, *«есть не что иное, как восторженный привет всем желающим споспешествовать свободе своей родины – свободе, которой верным свидетельством, если не трофеем, явится вся эта речь»* [3, 20]. Оперування високими цінностями – свободою Вітчизни – виступає своєрідним захисним щитом. Виправдовуючи своє, як він натякає, «нахабство» абсолютною світоглядною категорією, Д. Мільтон неначе хоче пом'якшити сприйняття парламентаріями самого звернення до них.

Далі – більше. Оратор намагається проінформувати слухачів відвертими лестощами. Для цього Д. Мільтон проводить історичну паралель між власним виступом та відомим виступом Ісократів в афінському Ареопазі,

¹ Користуюся доступним перекладом «Ареопагитики» на російську мову.

назву якого він тут, як зрозуміло, запозичує. При цьому англієць засвідчує, що сам він через «образ життя» та «природні дарування» не достойний порівняння із славетним греком. Натомість його аудиторія не тільки гідна співставлення з «елегантним» народним зібранням античного полісу, але й завдяки своїм діям сама може стати взірцем для наслідування: *«Величайшее же доказательство вашего действительного превосходства над ними, лорды и общины, верьте, будет налицо, если ваше благоразумие услышит и последует голосу разума – откуда бы он ни исходил, – и вы под влиянием его отмените изданный вами закон столь же охотно, как любой из законов, изданных вашими предшественниками»* [3, 22-23]. Іншими словами, Д. Мільтон закликає англійський парламент перевершити своїх історичних попередників, які, як відомо, так і не дослухалися напоумлень Ісократу і не повернулися до відміненої Конституції. Виступаючий запевняє законотворців, що в разі виконання його поради вони стануть більш демократичними, ніж давні греки.

Захват аудиторії завершується стверджувальним припущенням, що Закон про цензуру буде незабаром скасований. Цікаво, що Д. Мільтон видає це сподівання за факт, що вже майже відбувся. Звідси й експресивні пасажі наприкінці вступної частини промови. Один – про неприпустимість навіть сумніву у відміні цензури: *«Сомневаться в этом было бы оскорблением для вас»*. Другий – про принципову неможливість глибинного пізнання істини (ще одна висока категорія) за чинності такого Закону: *«Этот закон прежде всего отнимет энергию у всех ученых и послужит тормозом истины, не только потому, что лишит упражнения и притупит наши способности по отношению к имеющимся уже знаниям, но и потому, что он задержит и урежет возможность дальнейших открытий, как в духовной, так и в светской областях»* [3, 23]. Обидва пасажі призначені, вочевидь, як для гучного підсумку попередніх увідних міркувань, так і для посилення головних аргументів, запропонованих публіці вже у *narratio*.

На наш особистий погляд, у основній частині «Ареопагитики» помітні три таких аргументи. Перший умовно можна сформулювати так: *«Цензурный контроль за издавничством нужно ослабить через уничтожения как дійсно гидких, так і дуже корисних книг»*.

Виводячи це судження, Д. Мільтон намагається подивитися на проблему широко, зайнявши, – хоча й тільки частково, – позицію своїх

опонентів. Він визнає, що держава має право ставитися до шкідливих книг так само суворо, як і до злочинців: *«Я не отрицаю того, что для церкви и государства в высшей степени важно бдительным оком следить за поведением книг, так же как и за поведением людей, и в случае надобности задерживать их, заключать в темницу и подвергать строжайшему суду как преступников; ибо книги – не мертвые совершенно вещи, а существа, содержащие в себе семена жизни, столь же деятельные, как та душа, порождением которой они являются»* [3, 23]. Не так етична, як правова відповідальність підбурювачів суспільного неспокою – той рівень цензурних обмежень, на який погоджується публіцист.

Втім, він пропонує вдаватися до заборонних заходів тільки за умови «обережного підходу» – чіткого розпізнання відверто вадливих і просто дискусійних книг: *«Тем не менее если не соблюдают здесь осторожности, то убить хорошую книгу значит почти то же самое, что убить человека... Поэтому мы должны быть осторожны, преследуя живые труды общественных деятелей, уничтожая созревшую жизнь человека, накопленную и сбереженную в книгах»* [3, 24]. Переслідування без належного відбору призводить до ліквідації також і потрібних книг, що дорівнює справжньому вбивству їх авторів як носіїв ідей.

Зрозуміло, що для здійснення безпомилкового відсіву незадовільних книг потрібно встановити певний критерій. Вводячи такий, Д. Мільтон знову апелює до історії, спочатку – давньогрецької, потім – римської, і наостанок – християнської. І посиляючись на такий широкий історичний досвід, виказує чіткий підхід – забороняти виключно богохульства та наклепи: *«Я нахожу только два рода сочинений, за которыми власти считали нужным иметь наблюдение: это, во-первых, сочинения богохульные и безбожные, а во-вторых, клеветнические»* [3, 24]. Відтак обраний критерій відбору містить дві вагомні складові – ідейно-релігійну та морально-етичну.

Висунення вказаного критерію супроводжується ілюстративним екскурсом у історію формування ставлення до сумнівних творів з боку авторитетних релігійних осіб Ветхого Заповіту та суспільних діячів Греції й Риму. А ці авторитети в усі часи безжалісно переслідували лише святотатство (Д. Мільтон згадує тут, зокрема, знищення книг поважного

апологета софістів Протагора, який розпочав один із своїх творів міркуванням про те, а чи існують взагалі боги). Натомість, критичні, полемічні та викривальні, твори своїх політичних опонентів вони ніколи не забороняли (Д. Мільтон звертає увагу аудиторії, як, наприклад, римський імператор Октавій не дозволив ліквідувати випаді свого супротивника Тита Лівія). Ще нижче публіцист демонстративно дивується тим, що навіть за християнських часів ні правителі, ні отці Церкви не спалювали ані еретичних, ані язичницьких книг, допоки компетентні особи не встановлювали характер та ступінь віроповідної загрози висловлених у них ідей. Для більшої переконливості своїх суджень публіцист перелічує кількох славних церковних проповідників (блаженного Ієроніма, Іоанна Златоуста, Василя Великого), у творах яких можна зустріти уривки з нехристиянських книг або й вказівку на те, як читати такі книги (хоча Д. Мільтон і не називає, але можна припустити, що він має на увазі відомий трактат Василя Великого «До юнаків, про те, як користуватися язичницькими творами» [див.: 2]).

Відтак заборона на усі без винятку негідні книги означає не тільки боротьбу з відверто брутальними думками, але й позбавлення суспільства можливості ознайомитися з альтернативними позиціями і подивитися на проблему під іншим кутом зору. А історія показує, що таких жорстких обмежень ніколи не було, значить – вони неприродні, і їх слід прибрати. Так виглядає перший аргумент Д. Мільтона в основній частині його виступу.

Другий прямо витікає з першого, тематично і логічно продовжуючи його. Цей аргумент фактично зводиться до тези: *«Варто дозволити поширення деяких сумнівних книг, оскільки і від них є чимала користь»*. Тут промовець радить не просто легалізувати менш брудні (у його розумінні – вочевидь, небогохульні та ненаклепницькі) книги, але й застосовувати їх у пізнавально-навчальному процесі.

Як нам видається, цим аргументом Д. Мільтон відстоює давню і доволі поширену в різних дохристиянських, а потім вже і в християнських, культурах ідею неусвідомлення сутності добра без досконалого вивчення природи та проявів зла. Останньому якраз і сприяють дискусійні твори, звідси й емоційний вигук автора: *«Какой акт мудрости или воздержания может быть совершен при теперешнем состоянии человека без познания зла?»* [3, 33]. Виведений запит, який, мабуть, не потребує

відповіді, нижче все ж посилюється твердим переконанням: *«Ведь мы приходим в мир не невинными, а уже не чистыми; очищают нас испытания, испытания же имеют место в борьбе с враждебными силами»* [3, 33-34]. Тільки випробування, які очікують на людину в житті, очистять його душу. Тому виступаючий і закликає не уникати, а радіти можливості протистояння «ворожим силам», досліджуючи їх книги.

Означену ідею Д. Мільтон вважає настільки прийнятною, що, обґрунтовуючи цей аргумент, вдається до патетичного вислову: *«Каким другим способом можно вернее и безопаснее проникнуть в область греха и лжи, как не при помощи чтения всякого рода трактатов и выслушивания всевозможных доводов?»*. Виведене ним риторичне питання виражає стверджувальну думку: для того, щоб збагнути хибність та шкідливість певного вчення, з ним обов'язково слід докладно ознайомитися: *«В этом и состоит польза чтения разнообразных книг»* [3, 34].

Задля повнішого розкриття своєї позиції Д. Мільтон відповідає на три ймовірні застереження противників викладеного ним підходу. Перше, що можуть йому закинути, – вірогідність духовного зараження суспільства внаслідок доступу до богоборчих та еретичних книг. У відповідь на це гіпотетичне зауваження публіцист намагається довести, що цензура аж ніяк не убезпечує віруючих від релігійного засмічення. Адже у своїх апологіях та полемічних спростуваннях церковні проповідники *«не столько категорически опровергают ереси, сколько делают их известными»* [3, 35]. Тож внаслідок розповсюдження ідейних заперечень прості люди перебувають в омані не менш, ніж при поширенні самих плутаних віросповідань.

Промовець пояснює це спостереження співіснуванням як розумних, так й нерозумних людей. Мудрій людині не страшна книга з гидкими поглядами, бо вона *«подобно хорошему металлургу, может извлечь золото из самой дрянной книги как из шлаков»*. Безглузда ж людина не скористається й потрібною книгою: *«Глупец же останется глупцом с самой лучшей книгой, как и без неё»*. Звідси й логічний висновок публіциста: *«Нет никакого основания лишать мудрого человека выгод его мудрости, стараясь отстранить от глупца то, что все равно не убавит его глупости»* [3, 36]. Запобіжні заходи не врятують нерозумного, він таким і залишиться. А здібному зашкодять, бо він буде

позбавлений можливості інтелектуального пошуку. Отже, цензура не оберігає віруючих від духовного зараження, а навпаки – заважає, принаймні вдумливим, розібратися із складними метафізичними питаннями.

Друге можливе дорікання, як передбачає Д. Мільтон, зводитиметься до зауваження, що не потрібно людей спокушувати різними заманливими ідеями. А третє – не варто витрачати час марно. Обидва ці застереження промовець парирує одним твердженням: суперечливі книги є корисним лікарським засобом, який допомагає, а не шкодить людині. Втім, – і тут публіцист продовжує думку, висловлену в першій відповіді, – не слід підпускати до таких творів нездатних або недосвідчених читачів: *«Что же касается детей и людей с детским разумом, не обладающих искусством определять и пользоваться этими полезными минералами, то им можно советовать не трогать их; но насильно удерживать их от этого нельзя никакими цензурными запрещеннями»* [3, 36-37]. Дорадче утримування людей з не надто вправним критичним мисленням від дослідження «кострубятих» тем не повинно ускладнювати процес пізнання тим «митцям», які спроможні помічати «шорсткість» ідей та виготовляти собі з них якісні «ліки» протидії.

Себто за допомогою другого аргументу Д. Мільтон стає на захист розсудливих інтелектуалів своєї епохи, які завжди та в усьому воліють досягти більшої обізнаності, натомість через цензурні обмеження не знаходять належного втілення такому прагненню.

Нарешті, третій аргумент трактату присвячений аналізу загального стану культури англійців у сучасний автору період. Якщо у перших двох публіцист апелює до раціональних форм осмислення того напрямку, в якому розвиватиметься духовність нації за чинності згаданого Закону, то у третьому він вдається до психологічного способу переконання, використовуючи при цьому логічну операцію «зведення до абсурду», розраховану, як видається, здебільшого на емоційне, а не на розумове сприйняття.

Сам аргумент позначається приблизно так: *«Цензура – не більше, як поодинокі міра загалом не комплексної боротьби за чистоту суспільної моралі»*. Цим твердженням Д. Мільтон береться поставити проблему переслідування шкідливих книг у широкий контекст – обговорення потреби дотримання високих морально-етичних норм у суспільстві в цілому.

При обґрунтуванні третього аргументу публіцист виводить категорію доцільності, якою вимірює діючі вимоги влади щодо підтримування культурної чистоти. Промовець вважає не виправданим забороняти одну з форм «розбещення» суспільної моралі і не помічати інші – пісні й танці, вульгарні поетичні твори, нові модні звички, тощо. Д. Мільтон відстоює думку, що покращувати культурний стан нації потрібно послідовно і тому слід забороняти все не традиційне і сумнівне: *«Если мы хотим регулировать печать и таким способом улучшить нравы, то должны поступать так же и со всеми увеселениями и забавами, со всем, что доставляет человеку наслаждение. В таком случае нельзя слушать никакой музыки, нельзя сложить или пропеть никакой песни, кроме серьезной дорической. Нужно установить наблюдателя за танцами, чтобы наше юношество не могло научиться ни одному жесту, ни одному движению или способу обращения, кроме тех, которые этими наблюдателями считаются приличными»* [3, 38]. Книжна цензура доцільна лише за умови всебічного викоренення всіх непристойних форм вираження себе особистістю. У іншому випадку – це безглуздий та недієвий захід, який нічого не змінить.

Однак впровадити в життя такий всеохоплюючий та повсякчасний контроль за мораллю теж не видається можливим: *«А кто может заставить умолкнуть все арии и мадригалы, которые нежность нашептывает в укромных уголках? Следует также обратить внимание на окна и балконы, это – самые лукавые книги, с опасными фасадами <...> И что нужно сделать, чтобы воспрепятствовать массам посещать дома, где продается и обитает пьянство? Наше платье также должно подлежать цензуре нескольких рассудительных портных, чтобы придать ему менее легкомысленный покрой. Кто должен наблюдать за совместными беседами нашей мужской и женской молодежи, чтобы при этом не были нарушены обычаи нашей страны? Кто установит точную границу, дальше которой нельзя идти в разговорах и мыслях?»* [3, 39]. Підкреслюючи нездійсненність подібного наміру, Д. Мільтон тим самим вказує на його нісенітний характер. Адже суворі обмеження в культурних проявах особистості аж до рівня побутової поведінки – відверто абсурдні, що, мабуть, за авторським задумом а ргіорі мали відчути його читачі.

З великою вірогідністю можна припустити, що публіцист абсолютно свідомо доводить обговорення проблеми до абсурду. Для цього він підставляє однорідні умови (*книги, танці, пісні, одяг, думки, зізнання*) в єдину формулу (*підозра на аморальне розбещення? – заборонити!*) і у такий спосіб наголошує на неможливості всеосяжного процесу очищення культури від шкідливого непотребу, якщо цей процес і визнати доречним.

Відтак логічна операція продукування абсурдних умовиводів набуває ознак риторичності. Адже у введеній альтернативі – або ефективно виборювати моральну чистоту, або відмовитися від цензурних настанов у разі їх не загального, а тільки галузевого застосування – більш адекватний підхід напрошується несвідомо. Таким дотепним логічно-риторичним прийомом «зведення до абсурду» промовець, вочевидь, і розраховував остаточно дискредитувати ідею контролю влади за видавництвом.

Відверте спекулювання на цілком добродійних, але абсолютно непід'ємних задумах шляхом викликання до них вкрай недовірливого та скептичного ставлення публіки вважаємо найбільш рішучим кроком у спробі переконати парламент відмінити Закон про цензуру. Природно, що оратор наводить цей «психологічний» аргумент останнім в основній частині промови.

Завершальний epilogus розпочинається з патетичних звернень до можновладців, яким Д. Мільтон навіює, як видається, підвищене емоційне сприйняття положень викладеної ним аргументації. Виступаючий апелює до національної самосвідомості парламентаріїв, урочисто проголошуючи виняткову інтелектуальну унікальність остров'ян мало не в світовому масштабі: *«Лорды и общины Англии! Подумайте, к какой нации вы принадлежите и какой нацией вы управляете: нацией не ленивой и тупой, а подвижной, даровитой и обладающей острым умом; изобретательной, тонкой и сильной в рассуждениях, способной подняться до высочайших ступеней человеческих способностей»* [3, 54]. Пафосне звеличення співгромадян, виключаючи й самих лордів, виконує особливу композиційну функцію – розміщення риторично маркованого елементу в «сильній» частині промови, у її кінцівці.

Вказаний риторичний маркер, судячи з усього, має будь-що привернути увагу адресатів виступу і остаточно змінити їх позицію, якщо цього ще не

відбулося впродовж тривалого розмірковування над проблемою. Звідси й такі розмаїті стилістичні форми, до яких автор вдається при втіленні цього «вражаючого» засобу. Скажімо, нижче він прославляє співвітчизників вже за допомогою запитань-вигуків: *«Чего же больше можно требовать от такого гибкого и склонного к поискам знания народа? Что нужно для этой удобной и плодородной почвы, кроме мудрых и честных работников, дабы создать образованных людей, нацию пророков, мудрецов и достойнейших мужей?»* [3, 55]. Конструкції, які не передбачають відповідей, неначе нагадують парламентаріям рівень відповідальності за оберігання головного, як вважає публіцист, національного англійського скарбу – інтелекту.

Відтак завершальний пасаж, також утворений з риторичних запитань на ту ж тему, виглядає природним і достоту слушним підсумком операції привернення уваги цільової аудиторії. Промовець хоче дізнатися: *«Что же вы будете делать, лорды и общины? Наложите ли вы гнет на всю эту цветущую жатву знания и нового света, которая возшла и теперь еще всходит каждый день в нашем городе? Учредите ли вы над ней олигархию двадцати скупщиков, тем вновь заставите голодать наши умы, лишив нас возможности знать что-либо сверх того, что они отмеряют своею мерою? Верьте, лорды и общины, что те, кто советуют вам подобное угнетение, предлагают вам угнетать самих себя»* [3, 58]. Окличні запитання, посилені ємкими і водночас красивими метафорами, провокують автора вивести гостре твердження, яким можна «натиснути» тепер вже на гідність самих правителів.

Риторичний маркер наприкінці промови, як бачимо, виконує функцію різкого збудження рецепції слухачів. Безперечно, Д. Мільтон сподівається достукатися до більшості парламентаріїв. Для тих же, хто вагатиметься під час та після обдумування його аргументів, і призначений такий «контрольний» риторичний захід – експресивне втручання в позасвідоме шляхом апеляції до гордості й сумління.

У цілому ж, в укладеній промові Джон Мільтон використовує доволі розсудливі аргументи, які, втім, виголошені при потужній «підтримці» ефектних риторичних технологій.

На початку та в кінці виступу, у його «сильних місцях», публіцист вдається до психологічної атаки на свою ймовірну аудиторію. У першому

випадку визнає авторитет зібрання, до якого звертається, і лестиво заграє з ним, тим самим неначе «заробляючи» позитивне ставлення до предмету своєї розмови. У другому випадку спричинює інстинктивно-пристрасне мислення публіки, бажаючи остаточно позбавити її підстав не приставати до висунутої й мотивованої пропозиції.

Основна ж частина промови вміщує три помітно зв'язані між собою аргументи, кожний з яких, в тому числі й третій, ґрунтується на позиціях, насамперед, здорового глузду. При цьому при наведенні першого й другого аргументів автор вживає різноманітні питальні конструкції, в тому числі окличні й риторичні запитання, якими, по-перше, спричинює власні ж твердження, по-друге, посилює вагомість усього розмірковування. Щодо третього аргументу, то тут промовець виводить логічну операцію «зведення до абсурду» на риторичний рівень, на якому тонко й влучно, але при цьому все одно іронічно й глузливо викриває безглуздість владного наміру чинити цензурний контроль за інтелектуальними процесами в суспільстві.

Підсумкове узагальнення аналізу використаних в аргументації «Ареопагитики» риторичних прийомів було б не повним, якби в ньому не приділялася належна увага вишуканим тропам та мовленнєвим зворотам, які фактично в кожному авторському судженні відіграють не тільки елокутивну, але ще й композиційну, а подекуди і змістову роль (скажімо, метафори та порівняння з семантикою життєтворчого надихання мислячої особистості в «укріпленні» третього аргументу, а також при вираженні емоційного маркера в кінцівці промови). Однак видається, що це – тема окремого дослідження, яке, до того ж, потребує обов'язкового залучення оригіналу – давньоанглійського першоджерела твору.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Беспалова А. Г., Корнилов Е. А., Короченский А. П. и др. История мировой журналистики: Уч. пособие. – М. – Ростов-на-Дону, 2003.
2. Василий Великий. К юношам, о том, как пользоваться языческими сочинениями // Творения иже во святых отца нашего Василия Великого, архиепископа Кесарии Каппадокийской: В 5-и ч. – М., 1846. – Ч. 4.
3. Мильтон Джон. Ареопагитика: Речь к английскому парламенту о свободе печати // История печати. Антология в 2-т. / Сост. Я. Н. Засурский, Е. Л. Вартанова. – М., 2001. – Т. 1.

4. *Рождественский А.* Предисловие к русскому переводу «Ареопагитики» Джона Мильтона // История печати. Антология в 2-т. / Сост. Я. Н. Засурский, Е. Л. Варганова. – М., 2001. – Т. 1.